

İNSAN HAKLARI

İlhan Akbulut*

GİRİŞ

İnsan Hakları konusunun Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları bakımından giderek önem kazandığı malumlarıdır. Yine malumları olduğu üzere, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na ülkemiz aleyhine yapılan başvuruların yargısal ağırlıklı sonuçlarının yanında siyasal sonuçları da olmaktadır. Bu sonuçların aleyhimize olması halinde bundan en çok Türkiye karşıtı çevreler yararlanmakta ve bu yüzden önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle, AIHK'nun aleyhimizdeki kararının şekli ne olursa olsun neticede Türkiye'yi hedef alan insan hakları ihlalleri iddialarını kuvvetlendirici bir sonuç doğurmaktadır.

İnsan Hakları Hukuku, devletin gücünün ve ulusal egemenliğin sınırını oluşturmaktadır. İnsan hakları, demokrasinin çatısı olarak anlaşılmaktadır. Devletler; insan haklarının standartları, bağlayıcılığı ve uygulanması konularında uzlaşarak, anlaşma sağlarlar. Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Konseyi, Amerikan Devletleri Örgütü gibi bölgesel ve uluslararası nitelikteki İnsan Hakları antlaşmaları ve sözleşmeleri; İnsan Hakları Hukuku'nun içeriğini, kaynağını oluşturmaktadır.

I - TARİHİ GELİŞİMİ:

İnsanların toplumsallık özelliği birbirleriyle barış içinde, birbirlerinin hak ve hukukuna el atmadan yaşamasını zorunlu kılmaktadır. İnsanlar toplu halde yaşamaya başlamalarıyla birlikte haksızlıklara karşı tepkilerini de göstermişlerdir. Böylece Adalet ve eşitlik kavramları ortaya çıkmıştır. Adalet duygusu, başkalarının haklarına saygı ve ihtimam göstermeyi gerektirir. Başkalarının hak-

* Dr., Hakim Albay.

larına tecavüz edenlerin yarattıkları zararları gidermeleri, adaletin tabii icabıdır. Karşılıklı zıt menfaatlerin çatışması halinde adaletin görevi, birbirine aykırı hak ve dilekler arasında denge yaratmak ve uğranılan zararları gidermektedir.

Genel olarak "hak", hukuk nizamı tarafından himaye edilmiş ve bu himayeden istifade hak sahibinin iradesine bırakılmış olan menfaatlerdir. Hukuk nizamı tarafından sağlanmış olan haklar üzerinde yapılan hukuki muameleler veya meydana gelen hukuki hadiselerle kazanılır veya kaybedilirler.

İnsanın kişiliği doğumuyla başlar ve ölümüyle sona erer. Hak yeteneği ise, sağ doğmak kaydıyla, ana karnına düştüğü an başlar (TMK.m.27). Her şahsın hak yeteneği vardır ve bu nedenle insanlar, yasa sınırları içinde, edinimlere ve yükümlere yetenekli olmada eşittir (TMK.m.8). Genel toplumsal etik değerleri ve hukuk kültürleri, insanların hak yeteneği itibariyle ana karnına düştüğü andan başlayarak, insan olma özelliğinden dolayı, bir takım temel haklara ve özgürlüklere sahip olduğunu, zamansal veya toplumsal-mekânsal, kültürel derece farklılıklarına rağmen genel veya özel anlamda hep benimsenmiş ve savunmuştur¹.

Her insanın, insan olarak doğumuyla birlikte bazı dokunulmaz, devredilemez ve vazgeçilmez temel haklara sahip olduğu düşüncesi 17. yüzyıldan itibaren zihinlerde yerleşmeye başlamıştır. İnsanın, insan olma vasfına atfen doğuştan bazı dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez haklara sahip olduğu ve bu hakların güvence altına alınması düşüncesi daha İngiltere'de 1215 tarihinde kabul edilen, Magna Charta (Büyük Berat) bildirgesinde belirtilmiştir.

Bu temel Bildirge'nin, 1,20-21,23,28,30,31,38-42 ve 45. maddeleri doğrudan veya dolaylı nitelikte insan hak ve temel özgürlüklerini düzenlemektedir. Bildirge'nin 40.maddesi yasalar önünde eşitlik ilkesini benimsemektedir.

Yine İngiltere'de 1679'da yürürlüğe giren "Habeas-Corpus-Akte" (Vücuda sahip ol) ile, keyfi tutuklama engellenmiş, yargıç kararı olmadan kimsenin tutuklanamayacağı, suçüstü olayları dışında, yargıç kararı olmaksızın tutuklamanın ancak, suçluluğu hakkında kuvvetli emare bulunan kişilerin, kaçması ihtimalini güçlendiren olaylar varsa veya delillerin bertaraf edilmesi, değiştirilmesi, tanıkların yalan tanıklığa veya tanıklıktan kaçınmaya yöneltmesi gibi güçlü olasılıkların zorunlu kıldığı nedenler gereği yapılması halinde ise, tutuklamanın en geç 48 saat içinde yargıç önüne çıkarılması ve tutuklamanın en kısa sürede tutuklananın yakınlarına bildirilmesi esasları hükümleştirilmiş ve bir ceza tertibi olarak deniz aşırı bölgelere sürgün gönderilme ağır kanuni şartlara bağlanarak, bu konuda her türlü idari eylem ve işlem yasa maddeleriyle zorunlu yargı denetimine alınarak, sanık hakları ve tutuklu güvence altına alınmıştır.

1 GENÇ, Mehmet, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuatlar, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:16, Bursa 1997, s.9.

1689 tarihinde kabul edilen "Bill of Rights" (Haklar Yasası), Başlangıç bölümü ve onu izleyen ilk 13 madde ile getirilen düzenlemeler, Krallık-Parlamento ilişkisinde hukukun üstünlüğünü güvence altına almıştır.

İnsan hakları ve buna bağlı olan temel özgürlükleri konusunda en kapsamlı düzenleme, 12 Haziran 1776'da kabul edilen "Temel Haklar Virginia Bildirgesi"dir. Bu bildirme, insanların doğuştan eşit ve özgür olduklarını ve insanın kişiliğine bağlı, dokunulamaz, vazgeçilemez, devredilemez haklarının olduğunu hükümleştirmiştir².

İnsan Haklarının uluslararası alanda bir değer ifade edebilmesinde ilk adım 1789 Fransız "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi"dir. Bu bildirme ile o tarihlere kadar hiçbir değer ifade etmeyen insana, büyük çapta haklar ve özgürlükler tanınarak yasalarda yer alması sağlanmıştır. Nitekim, 24 Haziran 1793 tarihli Fransız Anayasası'nın 35 ayrı maddesi ile insana insanca yaşayabilmesi, özgürce davranabilmesi için çeşitli haklar tanınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Dünya Barışını sağlamak amacıyla 1920'de oluşturulan Uluslar Topluluğu, dünyayı ikinci bir toplu savaşa sürüklemekten alıkoyamamıştır. Bir insanlık suçu niteliğinde olan İkinci Dünya Savaşı, insanlık toplumunu, varlığını tehdit eden ve birey olarak insanı hiçe sayan savaflara karşı etkin önlemler almaya zorlamıştır. Dünya barışı ve insan kişiliğinin ancak ulusların ortak ilgi ve gözetimiyle korunabileceği bilinciyle denetleyici ve gözetici bir uluslar arası örgüte ve düzenleyici belgelere duyulan gereksinme yoğunlaşmıştır.

Bu tür uluslararası örgütün ilk habercisi olan belge, 14 Ağustos 1941 tarihli Atlantik Bildirgesi'dir. F.D. Roosevelt ve W. Churchill tarafından yayınlanan ve sonradan 47 devlet tarafından imzalanan Atlantik Bildirgesi'nde "Ulusların kendi sınırları içinde özgürce hareket edebilmelerini sağlayacak, endişe ve yokluktan uzak bir hayat sürmelerini güvence altına alacak bir barış" için "geniş ve sürekli bir güvenlik sisteminin kurulması" öngörülmüştür³. Bu belgeyi, 1 Ocak 1942'de imzalanan "Birleşmiş Milletler Bildirgesi" izlemiştir.

İnsan Haklarının tüm dünyada sürekli korunabilmesi yolunda bir çalışma da 1944'deki "Dumbarton Oaks önerileri"dir. Burada Birleşmiş Milletler adıyla "Uluslararası ekonomik, toplumsal ve insancıl sorunların çözümünü kolaylaştırmak, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı duyurmak görevini yüklenecek" bir uluslararası örgütün kurulması öngörülmüştür⁴.

2 GENÇ, Mehmet, agc.s.11.

3 SENCER, Muzaffer, Belgelerle İnsan Hakları, İstanbul 1988, s.1.

4 SENCER, Muzaffer, agc. s.1.; MERAY, Scha L., Devletler Hukukuna Giriş, 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s.194.

Sözü geçen öneriler, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı hazırlayıp imzaya açan San Francisco Konferansı'nın temel ilkelerini oluşturmuştur. Bu Antlaşma, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 50 devlet tarafından 26 Haziran 1945'de imzalanarak yeterli sayıda onay aldıktan sonra aynı yılın 24 Ekim'inde yürürlüğe girmiştir. Antlaşmayla oluşturulan Uluslararası Adalet Divanı'nın Antlaşma metnine ekli Statüsü bu metinden sayılmıştır.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, özellikle önsözü ve 1. maddesinde dünya barışı ve insan hakları ülküsünden yola çıkarak bunların gerçekleşip korunmasının gereğini ve önemini vurgulamıştır. Bildiri, kendi deyişiyle "bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa anlatılmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, kişinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancını" belirtmiştir. Bu amaçlara ulaşabilmek için barış ve güvenliği korumak üzere uluslararası güç birliğini ve tüm halkların ekonomik ve toplumsal gelişmesini sağlamak üzere ulusların işbirliğini öngörmüştür.

Birleşmiş Milletler'in amaçlarını sayan 1. Maddesine göre bunlar; a) Uluslararası barış ve güvenliği korumak, b) Uluslararası hak eşitliği ve ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkına dayalı ilişkiler geliştirmek, c) Uluslararası sorunların çözümü ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi yolunda uluslararası işbirliğini sağlamaktır.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün bu amaçlarına varması için uyması gereken ilkeler, Andlaşma'nın 2. maddesinde yedi fıkra altında toplanmıştır⁵. Bu ilkeler, Örgüt'ün başta gelen amacı olan, "Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıyla" ilgili görünmektedir.

İlk ilke (Madde 2, fıkra I), Örgüt'ün, "bütün üyelerin egemen eşitliği" üzerine kurulduğunu belirtmektedir⁶. İkinci ilke (fıkra 2), örgüt üyelerinin, Andlaşma gereğince üzerlerine aldıkları bütün yükümleri "iyi niyetle" yerine getireceklerini öngörmektedir. Bu ilke, kendiliğinden anlaşılan bir niteliği olsa da ve her hukuk düzenin kurulmasında gerekli bulunsa da, Andlaşma'nın temel ilkelerinden biri olarak belirtilmesinde fayda görülmüştür. Örgüt'ün üçüncü ilkesi (fıkra 3), örgüt üyelerinin uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye koymayacak biçimde, barışçı yollarla çözmelerini öngörmektedir. Dördüncü ilke (fıkra 4) şöyledir: "Örgüt'ün üyeleri, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka Devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığı-

5 Goodrich ve Hambro, Birleşmiş Milletler Andlaşması: Şerh ve Vesikalar (Çev. İlhan LÜTEM), İstanbul 1954, s.104-129.

6 Geniş bilgi için Bknz. A. ÖZMAN, "Devletlerin egemenliği ve milletler arası teşekküller", Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXI, 1964, s.53-121.

na karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde, kuvvet kullanılması tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar". Beşinci ilke (fıkra 5), Örgüt Üyelerinin, Örgüt'çe, Andlaşma gereğince kalkışılacak herhangi bir girişime yardımda bulunacaklarını ve Örgüt'çe kendisine karşı önleyici ve zorlayıcı önlemler alınan Devlete yardım etmekten kaçınacaklarını belirtmektedir. Birleşmiş Milletlerin altıncı ilkesi (fıkra 6), Örgüt'e üye olmayan Devletlerle ilgilidir. Bu fıkraya göre, Örgüt, Birleşmiş Milletler üyesi olmayan Devletlerin, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının gerektirdiği ölçüde, bu ilkelere uygun davranmasını sağlar. Son olarak, Birleşmiş Milletlerin yedinci ilkesi (fıkra 7), ulusal yetki konusunu düzenlemektedir. Her devletin iç işlerine karışılması yasaklanmıştır.

Birleşmiş Milletler, kesinlikle bir Üst-Devlet değildir. Yani üyeleri olan Devletlerin kararları çerçevesi dışında işlem ve eylemde bulunamaz. Örgüt, tüm üyelerin egemen eşitliği ilkesine dayanmakla birlikte, her üyenin Andlaşmayla üstlendiği yükümlülükler vardır. Bunların başında, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümlenmesi gelir.

İnsan hak ve özgürlüklerine saygıyı temel amaçlarından biri sayan Birleşmiş Milletler Örgütünün her organı bu amacın gerçekleştirilmesi görevini üstlenmekle birlikte, bu organlar arasında doğrudan insan haklarıyla ilgili olanlar; Genel Kurul, Ekonomik ve Toplumsal Konsey ve İnsan Hakları Komisyonu'dur.

Antlaşmanın 13. maddesinde Genel Kurul'a "herkes için insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak" amacıyla "incelemeler yapmak ve tavsiyelerde bulunmak" görevi verilmiştir.

Örgütün insan haklarıyla ilgili organı Ekonomik ve Toplumsal Konsey'dir. Antlaşmaya göre Konsey, "herkes için insan haklarının ve temel özgürlüklerin saygı görerek gözetilmesini sağlamak" amacıyla önerilerde ve çeşitli girişimlerde bulunabilen bir organdır⁷.

Birleşmiş Milletler'in insan haklarıyla birinci elden ilgili alt organıysa, Ekonomik ve Toplumsal Konsey tarafından 1946'da oluşturulan "İnsan Hakları Komisyonu"dur⁸. Kendi girişimiyle olduğu gibi, Genel Kurul yada Ekonomik ve Toplumsal Konsey'in istemi üzerine çalışan bu komisyon'un işlevi, insan haklarıyla ilgili her konuda inceleme ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

İnsan Hakları alanında ilk önemli adım, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ve ilan edilen "İnsan Hakları Evrensel

7 DELBEZ, L., "Les pouvoirs du Conseil Economique et Social", La Technique et les Principes du Droit Public-Etudes en l'Honneur de Georges Scelle, Paris 1950, C.I,s.218-240 (Türkçe çevirisi: İ. Lütem, "Ekonomik ve Sosyal Meclisin Yetkileri". Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, C.VIII, Sayı:3-4, 1961, s.149-169.

8 MERAY, Scha, L., age. s. 222.

Bildirisi" ile olmuştur. Bir uluslararası sözleşme mahiyetinde olan bu bildiri Türkiye tarafından 27 Mayıs 1949 tarihinde onaylanarak kabul edilmiştir. Bu bildiri ile teminat altına alınan bazı önemli temel hak ve özgürlükler şunlardır:

-Bütün İnsanlar Hürdür. Haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.

-Herkes Irk, Renk, Cinsiyet, Dil, Din, Siyasi ve diğer herhangi bir neden gözetilmeksizin bütün temel hürriyetlerden eşit istifade eder.

-Yaşamak, Hürriyet ve Kişi Emniyeti her ferdin hakkıdır.

-Hiçkimse köle yapılamaz ve kimseye işkence yada haysiyet kırıcı davranışta bulunulamaz.

-Herkes kanun önünde eşittir. Kimse keyfi olarak tutuklanamaz.

-Herkesin bağımsız ve Adil bir mahkemede yargılanma hakkı vardır.

-Her şahsın fikir, vicdan ve Din hürriyeti vardır.

Beyanname somut bir takım hak ve özgürlükleri bu şekilde saydıktan sonra 30. Maddesinde; "Bu beyannamenin hiçbir hükmü, herhangi bir devlete, Zümreye ya da ferde, bu beyannamede ilan olunan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyete girişme ya da eylemde bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz" şeklinde bir ana kural tesis etmiştir.

Günümüzde giderek genişleyen gösterişçi ve kalabalık örgütlenmesi ve 50 yılı aşkın geçmişiyle Birleşmiş Milletler, kimi bölgesel ve yerel sorunların çözümünde başarılı olmuşsa da, kuruluş ve işleyişinden kaynaklanan yapısal özelliklerinden ötürü kendisinden beklenen etkinliği gösterememiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinde birlikte hareket etme fikri oluşmuş, 1948 yılında La Haye'de Avrupa Kongresi toplantıya çağırılmıştır. Çağrışı yapanlar "Avrupa Hareketleri Milletlerarası Koordinasyon Komitesi" adı altında ortaya çıkmıştır. Avrupa Kongresi, İnsan Hakları Anayasası'nın hazırlanmasına ve bu Anayasa hükümlerine uyulmasını sağlamak amacıyla gerekli yaptırımları uygulamakla görevli bir yüce divan kurulmasına karar vermiştir. Bu kongrede oluşturulan "Avrupa Hareketi Milletlerarası Konseyi" 1949 yılı Şubat ayında düzenlediği konferans sonunda oluşturduğu hukuk komisyonuna "İnsan Haklarını Koruma Sözleşme Tasarısı" nı hazırlamak görevini vermiştir. Bu sözleşme kurulacak Avrupa Konseyi'ne katılacak devletlerin onayına sunulacaktır⁹. 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra'da Avrupa Konseyi kurulmuştur. Avrupa Konseyi Statüsünün bazı maddeleri İnsan haklarını amaç olarak belirliyordu¹⁰. Türkiye, bu Anlaşmayı 12 Aralık 1949 tarih ve 5456 sayılı yasa ile onaylayarak Avrupa Konseyi üyesi olmuştur.

9 ARIK, Fikret, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XV, No:4 Ankara 1960, s.116.

10 JACOBS, Francis G., The European Convention on Human Rights, Clarendon Press Oxford 1975, p.1.; AZİZ, Aysel, "İnsan Hak ve Ana Özgürlüklerinin Avrupa Konseyi Çerçevesinde Korunması", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Mart 1971, Sayı :1, s.246.

İnsan Haklarının yerine getirilmesi, ihlallerin önlenmesi, Avrupa Konseyi'nin amaçlarından biri olduğu kadar, aynı zamanda konsey üyeliğinin de bir koşulu olarak öngörülüyordu. Konsey Statüsünün 3. maddesinde üye devletlerin: hukukun üstünlüğü ilkesini ve egemenlik alanında bulunan insanların, insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanması ilkesini kabul ettiği açıklanmıştır. Yine Konsey Statüsünün 8. Maddesinde, 3. maddede anılan ilkeleri çiğneyen üye devletlerin Avrupa Konseyi'nden ihraç edilmesi sonucuna kadar varan yaptırımlar düzenlenmiştir. Avrupa Konseyi Bakanları Komitesine bağlı Danışma Asamblesi tarafından bütün hak ve özgürlüklerin nasıl güvence altına alınabileceği konusu açıklanmıştır. Buna göre; ilk olarak bütün taraf devletler, demokrasinin temel ilkelerine, zaman zaman tekrarlanacak özgür ve gizli oy esasına dayalı seçimlere uyacaklarına dair kendi kendilerine bağlamalıdır. İkinci olarak, İnsan Haklarının tam bir güvencesinin sağlanması gayesiyle yine Danışma Asamblesi tarafından önerilen, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi birimleri oluşturulmalıdır. Avrupa Konseyi kurulduktan hemen sonra İnsan Hakları konusunda belirlenen ilkeler doğrultusunda insan haklarına saygıyı sağlama amaçlı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4.11.1950 tarihinde 12 devlet tarafından imzalanmış ve 3 Eylül 1953 tarihinde de yürürlüğe girmiştir¹¹.

Sözleşme muhtelif tarihlerde imzalanan protokollerle de tamamlanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan haklarda: Evrensel İnsan Hakları Bildirisinde sayılan haklardan çok değişik olmakla birlikte, devletlerce doğrudan uygulanması olanaklı haklarla sınırlı tutulmuştur¹². Sözleşmenin getirdiği güvence sistemi: sistemin yürütücüsü olan organların 18 Mayıs 1954 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun 21 Ocak 1959'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin seçilmesi ile işlemeye başlamıştır¹³.

4 Kasım 1950 tarihli AİHS'ni Türkiye, 10 Mart 1954 tarihinde onaylamıştır. (6366 Sayılı "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun" R.G. 19.3.1954, s.8662). Türkiye'nin onaylama belgesi, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine 18.5.1954 tarihinde depo edilmiştir. Sözleşme, Türkiye bakımından bu tarihte yürürlük kazanmıştır. AİHS ile düzenlenen haklar; Türkiye'de daha sonraki tarihlerde yapılmış olan 1961 ve 1983 Anayasa'larında güvence altına alınarak, AİHS'de düzenlenen haklarla Anayasa'da güvence altına alınan haklar arasında eşitlik sağlanmıştır.

11 YOKUŞ, Sevtap, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de olağanüstü Hal Rejimine Etkisi, İstanbul 1996, s.8.

12 ÇELİK, Edip, Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap, İstanbul 1987, s.303.

13 GÖZÜBÖYÜK, Şeref, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel başvuru Hakkı" İnsan Hakları Yıllığı, C.9, 1987, s.4, 5.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Anayasamızın 90.maddesine göre yasa hükmündedir. Türkiye, AİHK'na kişisel başvuru hakkını 28 Ocak 1987 tarihinde, İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini ise 22 Ocak 1990 tarihinde tanımıştır. Bu tanımın sonucu olarak, Türkiye'nin yetki alanı içinde bulunan kişilerin İnsan Hakları İhlâli iddiası ile Türkiye'yi AİHK'na şikayet edebilme yolu açılmıştır.

Bu sözleşme ile getirilen ilkelerin başlıcaları şunlardır:

- Yaşam Hakkı,
- İşkence Yasağı,
- Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı,
- Makul süre içinde adil ve tarafsız bir mahkemede yargılanabilme hakkı,
- Özel hayatına, Meskenine ve haberleşme hürriyetine saygı gösterilmesini isteme hakkı,
- Düşünce, Vicdan, Din ve ifade özgürlüğü,
- Barışçı Toplantı ve gösteri yapma hakkı ile dernek kurma hakkı.

Sözleşme değişik zamanlarda kabul edilen ek protokollerle geliştirilmektedir. Türkiye bu protokollerden sadece, ölüm cezalarının kaldırılmasına ilişkin 6 numaralı protokolü imzalamamış olup diğer tüm protokollere taraf olmuştur.

Sözleşme yasa gibi aynen uygulanabilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de sözleşmenin, sadece sözleşmeye taraf devletlerin organlarını, hak ve özgürlüklere saygı göstermeye zorlamakla yetinmediğini, aynı zamanda organların, yönetim makamlarının ve diğer kuruluşların, kişilerin hak ve özgürlüklerini ihlal etmelerini önlemelerini istediğini açıklamıştır. Türk Anayasa Mahkemesi de verdiği bazı kararlarla bu görüşe katılmaktadır¹⁴.

Anayasa Mahkemesi'nde ve Danıştay'da AİHS'ne dayanılarak talepte bulunulması da olanaklıdır. Sözleşme, yasa hükmünde olduğuna göre, O'na talep anlamında da dayanılması doğaldır. Bu konuda sözleşme'ye taraf diğer bazı ülkelerdeki Yüksek Mahkemelerin, ezcümle Belçika Yüksek Mahkemesi ve Alman Anayasa Mahkemesi gibi, yaklaşımı da sözleşme hükümlerine dayanılarak talepte bulunulabileceğini göstermektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1962 yılından beri birçok kararında AİHS'ne atıfta bulunmuştur. Bazı kararlarında da Sözleşme kurallarını referans norm olarak kullanılmıştır. Sözleşme kuralları, Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'ya uygunluk denetiminde esas aldığı normlar bloku içinde yer almıştır¹⁵.

14 BİLGE, Suat, "İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Hukukundaki Yeri", Ankara Barosu Dergisi, Sayı: 1989/6, Yıl: 46, s.987.

15 ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, "Anayasa Mahkemesi'nin İnsan Hakları Konusundaki Genel Tavrı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Mayıs 1993, C. XVII, S.155, s.24.

Anayasa Mahkemesi, bazı kararlarında da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni tek başına bağımsız bir ölçü olarak değil, Anayasa hükümlerine "destek ölçü norm" olarak kullanılmıştır. Anayasa Mahkemesi Sözleşme'ye, denetlediği kuralın Anayasa'ya aykırı olduğunu saptarken dayandığı gibi, Anayasa'ya uygun bulurken de dayanmıştır¹⁶.

Anayasa Mahkemesi'nin ve Danıştay'ın son yıllarda vermiş olduğu kararlar, Türk hukukunda, iç hukukun tartışılmaz üstünlüğünün aşılması ve uluslararası normların doğrudan uygulama alanı bulması şeklinde değerlendirilebilir¹⁷.

Görüldüğü gibi, uluslararası insan hakları ve temel özgürlüklerine ilişkin değer sistemi ve özellikle uluslararası hukuk mevzuatı, bu konuda doğrudan uygulanabilirlik kabiliyetine sahip olmaması nedeniyle biçimsel de olsa, ulusal devletlerin, bir hukuk devletinin temel ilkelerini ve kurumsallaşmasını benimsemesini, dolayısıyla demokratik bir toplum yapısı yaratma yükümünü ilkel ve programsal nitelikte öngörmektedir.

İnsan hak ve temel özgürlüklerin doğal sonucu olarak, bir hukuk devletinde idarenin yasaya bağlılığı şarttır. Yani idare edenle-idare edilenlerin ilişkisindeki idari eylemlerde ve işlemlerde yasanın hakim olması gereklidir. İdare hukukunun temel prensiplerinden biri olan "Kanunilik İlkesi", yani idari faaliyetlerin keyfiyet içerecek eylem ve davranışlardan kaçınma yükümlülüğüyle, hiyerarşik olan idare hukuku kurallarına uyma mecburiyeti uyarınca, devletle-kişiler arası münasebeti düzenleyen yasaların genel olması ve insan onurunun gerektirdiği niteliklere sahip olması şarttır.

II- AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE OLUŞTURULAN ORGANLAR

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da siyasal örgütlenme alanında, geniş ya da yerel kapsamlı örgütlenme akımının somut sonuçlar verdiği görülmektedir. Avrupa Birliği düşüncesinin gelişmesi özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında güç kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, Avrupa'nın birleştirilmesi doğrultusunda çeşitli akımlar doğmuş, çeşitli tasarılar ortaya atılmıştır¹⁸.

16 YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, "Avrupa İnsan Hakları Hukukunun Niteliği ve Türk Hukuk Düzenindeki Yeri Üzerine", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, C.II, S.1, Mayıs 1994, s.31.

17 KABAOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yargısı Üzerine Bir Deneme, Afa Yay. İstanbul 1993, s.134.

18 Avrupa Örgütlerine toplu bakış için bkz: A.H. ROBERTSON, European Institutions, London, 1959.; E.B. HAAS, The Uniting of Europe (Political, Social and Economic Forces, 1950-1957), London 1958.; M. BELOFF, Europe and Europeans, London 1957.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile kurulan üç önemli mekanizma bulunmaktadır. Bunlar: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (European Commission of Human Rights); Avrupa İnsan Divanı (European Court of Human Rights); Bakanlar Komitesi (Committee of Ministers).

1. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu.

İnsan haklarıyla temel özgürlüklerini güvence altına alan ana belge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yanısıra, gözetimiyle doğrudan ilgili organ ve kuruluşlar oluşturan ikinci ana belge de İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme, Avrupa'nın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyi'nin ürünüdür. Avrupa Konseyi, "üyeleri arasında ortak varlıkları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve yaymak, üyelerin ekonomik ve toplumsal gelişmelerini sağlamak" amacıyla kurulmuştur. Avrupa Konseyi'nin amaçları arasında yer alan en önemli ilkelerden biri, "İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması"dır. Avrupa Konseyi Statüsünün Başlangıcı'nda, bağıtli devletlerin, adalet ve uluslararası işbirliğine dayanan barışın güçlendirilmesinin, insan topluluğunun ve uygarlığın korunması için çok büyük önemine olan inanç belirtilmektedir; bu inançla, halkların ortak varlığı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı şahsi özgürlük, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin kaynağı bulunan düşünsel ve moral değerlere üyeler sarsılmaz biçimde bağlıdır. Bu duyguları besleyen Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı bir ilişkinin kurulmasının faydalı olduğuna inanarak, statüye taraf Devletler, Avrupa Konseyi'ni kurdukları açıklamaktadırlar¹⁹. Görüldüğü gibi, Konsey'e üye olmak için aranılan önemli koşul, Batı uygarlığının ve demokrasinin ilkelerini benimsemiş olmaktır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, esinlendiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, daha ileri düzeyde bir hukuksal belge niteliğindedir. Bu sözleşmeyle, İnsan Haklarının etkin biçimde korunabilmesi için bölgesel bir düzen kurularak üye devletler kimi yükümlülükler altına sokulduğu gibi, bireyin uluslararası hukuktan doğan kimi haklarının bulunduğu kabul edilmiştir. Öz olarak söylemek gerekirse; adı geçen sözleşme, temel hak ve özgürlüklerin Avrupa düzeyindeki toplu güvencesidir. Bu güvence sözleşmeciler devletlerin saygı göstermek zorunda olduğu uluslararası bir yargı mekanizmasıyla desteklenmiştir²⁰.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. bölümünü sözleşmenin 19. maddesi oluşturmaktadır. Madde ile; Yüksek sözleşmeciler tarafların, yine bu sözleş-

¹⁹ MERAY, Seha L., age. s.267.

²⁰ SENCER, Muzaffer, age. s.395.

me ile üstlenmiş oldukları yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kurulması öngörülmemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, yasalarla ve diğer temel düzenlemelerle garanti altına alınmış olan insan haklarını uygulamada etkili bir biçimde korunmasına yönelik bir kuruluştur. Komisyonun kuruluş amacı Avrupa Konseyine üye ülkeler arasında insan haklarını ve özgürlüklerini korumada başarısızlık gösteren ülkelerde meydana gelen olaylarla ilgili olarak şikâyetlerini çözümlenmesini sağlayacak komisyon içi bir teşekkül oluşturmaktır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Sözleşmeye imza atan ülke sayısı kadar üyeden oluşmaktadır. Komisyon üyeleri altı yıl için seçilirler. Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun temel amacı insan hakları bildirgesinde yazılı bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamaktır²¹.

Sözleşmenin 20. Maddesine göre, "Komisyon, Yüksek Sözleşmeci tarafların sayısına eşit sayıda üyeden oluşur. Komisyonda aynı devletin uyruğu olan birden çok üye bulunamaz".

Komisyon üyelerinin seçiminde, Avrupa Konseyi Statüsü'nde belirlenen Danışma Meclisi ve Bakanlar Komitesi etkilidir. Sözleşmeci tarafların, Danışma Meclisi'ndeki temsilciler gurubundan her biri, en az iki tanesi kendi uyruğunda olmak şartıyla üç aday gösterir. Danışma Meclisi bürosu tarafından hazırlanan listeden Bakanlar Komitesi, komisyon üyelerini salt çoğunlukla seçer. Adayların, ahlâk niteliği yüksek olan ve yüksek yargı görevine atanmak için gerekli nitelikleri taşıyanlar ve ulusal yada uluslararası hukuk alanında yetkin olan kişiler arasından gösterileceği hükme bağlanmıştır.

Komisyon'un işleyişini ve yetkilerini düzenleyen bütün hükümler, AİHS'nin 24-37. maddeleri arasında ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu İçtüzüğünde yer almaktadır. Komisyon'un kişiler bakımından yetkisi, AİHS'nin birinci maddesi gereğince, sözleşme'yi imzalayan devletlerin, ülkelerindeki vatandaşları ile sınırlı olmayıp, sözleşme'ye taraf devletin geçici de olsa yargı yetki alanı içinde bulunan tüm kişiler için geçerlidir. Sözleşmeye taraf olan devlet, sözleşmeye taraf olduğu tarihten itibaren tüm eylem ve işlemlerinden dolayı sorumluluğu kabul etmiş demektir. Tabii ki bu sorumluluk "hak ve özgürlüklerin" korunması ile sınırlıdır.

Komisyon Strasbourg'da toplanır. Komisyon, ön koşullar açısından, başvurunun kabul edilebilir olup olmadığı hakkında bir karar verir. Eğer başvuruyu "Kabul Edilemez" bulursa, bu karar kesindir ve başvuruyu sonuçlandırır. Başvurunun Kabul edilmesine karar vermesi durumunda;

21 ROBERTSON, A.H. - MERRILLS, J.G. Human Rights In Europe, A Study of The European Convention on Human Rights, Third Edition, Manchester University Press 1996, p.250.

a. Başvuru ile ilgili olayları saptar ve önce dostça çözüm olasılığını araştırır. Uzlaşma sağlanırsa dostça çözüme gidilir. Dostça çözüm başvuruyu sonuçlandıran bir işlemdir.

b. Dostça çözümlenen, kabul kararı kaldırılan veya kayıttan düşme kararı verilen başvurular için komisyon tarafından esas hakkında bir rapor hazırlanmaz.

c. Dostça çözüme gidilmemesi halinde, komisyon sözleşmenin çiğnenip çiğnenmediğine ilişkin görüşünü belirten esas hakkındaki raporunu Bakanlar Komitesine gönderir. Bu raporda tekliflerini de belirtebilir.

d. Komisyonun esasa ilişkin olarak devletleri bağlayıcı bir karar verme yetkisi yoktur.

e. Komisyonun esas hakkındaki raporu, Bakanlar Komitesine geldiği tarihten itibaren 3 ay içinde Komisyon ya da ilgili devlet tarafından Divana götürülmezse, Rapor Bakanlar Komitesinde görüşülür ve karara bağlanır.

2. İnsan Hakları Divanı.

Komisyon tarafından dostça karara bağlanamayan bir konunun, yine komisyon tarafından mahkeme önüne götürülmesi olanaklıdır. Mahkemeye başvuru hakkı olan bir devletin de Mahkeme'ye başvurusu komisyon aracılığı ile olabilir. Komisyon dışında Mahkemeye doğrudan doğruya başvuru olanağı bulunmamaktadır. Bir başvurunun komisyon tarafından kabul edilebilir bulunması, esastan incelenerek hakkında şikâyet bulunan taraf devletin, sözleşme hükümlerine aykırı davrandığının saptanması, dostça çözüm girişimlerinin sonuçsuz kalması ve dostça çözüm girişimlerinin sonuçsuz kaldığının Komisyon'ca kabul edilmesi aşamalarından sonra ancak Mahkeme'ye başvuru yolu açılmaktadır²².

Merkezi Strabourg'da (İçtüzük Madde:15) olan İnsan Hakları Divanı, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin sayısı kadar üye yargıçtan oluşur. Divan'ın aynı devlet uyrukluğunu taşıyan birden fazla üyesi olamaz. Divan yargıçları, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi tarafından oy çokluğu ile seçilir. Divan önüne getirilen her davayı incelemek üzere yedi yargıçtan oluşan daire halinde çalışır. Divan Yargılama Usulü Tüzüğü 16.Madde uyarınca, Divan Başkanı'nın sözleşmeye veya yargılama Usulü Tüzüğü'ne göre gerekli addetmesi halinde veya yargıçların üçte bir kararıyla istenmesi halinde heyet olarak toplanır.

Bir işin Divana götürülmesini, ya Komisyon'ya durumu Komisyon'a ileten devlet, ya Komisyona başvuran kişinin uyruğunda bulunduğu devlet yada aleyhine şikâyette bulunulan devlet isteyebilir.

22 YOKUŞ, Sevtap, agc. s.26.

Divan, önüne getirilen davalarda Sözleşme'nin yorum ve uygulanması konusunda tam yetkiye sahiptir. Komisyonun saptadığı ve değerlendirdiği olaylar ile bağlı değildir.

Divan yalnız sözleşmenin çiğnenip çiğnenmediğini saptamakla kalmaz, gereken durumlarda davalı devleti tazminata da mahkum eder. Divan'ın kararları kesindir, davalı devletçe uyulması zorunludur. Divan kararlarına karşı hiçbir yere başvurulamaz. Komisyon'dan farklı olarak, Divan önündeki yargılama yöntemi kamuya açık ve sözlüdür. Bireylere Divan'a doğrudan başvurma hakkı tanınmamıştır.

3. Bakanlar Komitesi.

Bakanlar Komitesi, aynı zamanda Avrupa Konseyi'nin siyasal organlarından birisidir. Avrupa Konseyi Devletlerinin Dışişleri bakanlarından oluşur. Divan önüne getirilmeyen Komisyon kararları, Bakanlar Komitesi'ne getirilir. Komite, Komisyon kararını inceleyerek üçte iki çoğunlukla insan haklarına aykırı bir durumun olup olmadığına karar verir. İlgili devletin insan haklarını çiğnediği yolunda karar alınması durumunda, gerekli önlemleri alması için ilgili devlete bir süre tanınır. Bu süre içinde gerekli önlemlerin alınmaması durumunda ne yapılması gerektiği Bakanlar Komitesince saptanır.

Bakanlar Komitesi'ne Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin temsilcilerinin tamamı, Sözleşme'ye taraf olup olmadıklarına bakılmadan katılmaktadırlar. Bakanlar Komitesi'nde Sözleşme'ye aykırılığın olup olmadığı kararı alınırken, Avrupa Konseyi üyesi devlet temsilcilerinin her biri tam yetkili olarak, komite içinde her türlü açıklamada bulunabilecek, her türlü belgeyi sunabilecek, incelenmesini isteyebilecek, Komisyon önünde daha önce öne sürülmeyen konuları bile Komite'ye sunabilecektir²³.

III - AVRUPA İNSAN HAKLARI KOMİSYONUNA YAPILAN BAŞVURULARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER.

Komisyon, esasa ilişkin devletleri bağlayıcı karar verme yetkisine sahip olmasa da, görev ve yetkilerinin özelliği gereği sanki yargılama yapan bir organ gibidir. Soruşturma yapan ve bunu yaparken yargısal yöntemler kullanan Komisyon, başvurular için kabul edilebilirlik kararı verirken yargılama mekanizması gibi çalışmaktadır²⁴.

23 BATUM, Süheyl, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993, s.81.

24 GÖZÜBÖYÜK, Şeref, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı", İnsan Hakları Yılı, C.9, 1987, s.16.

Komisyon'a iki tür başvuru yapılabilir. Sözleşme'nin 24. maddesi uyarınca, Sözleşme'ye taraf devlet, diğer bir taraf devlet aleyhine sözleşme hükümlerini ihlâl ettiği iddiası ile Avrupa Konseyi Genel Sekreteri aracılığıyla Komisyon'a başvurabilir. İkinci başvuru yolu ise, sözleşmede tanınan hakların taraf devletlerden biri tarafından ihlalinden zarar gördüğü iddiasında bulunan her birey, resmi olmayan bir örgüt ya da bireyler grubu; hakkında şikâyette bulunulacak taraf devletin, başvuru konusunda Komisyon'un yetkisini tanıdığını bildirmiş olması koşuluyla, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne sunulacak bir dilekçeyle Komisyon'a başvurabilir.

1. Taraf Devletlerin Komisyon'a Başvurusu.

Sözleşmeyi imzalamış bir devletin, başka bir taraf devlet aleyhine, Sözleşme'den doğan vecibelerini yerine getirmediği iddiasıyla Komisyon'a başvurulabilmesi için bu devletlerin Komisyon'un yetkisini tanımış olmaları şartı aranmamaktadır. Ancak AİHS'ni onaylamayan bir devletin, Sözleşme'ye dayanarak, Sözleşme'ye taraf bir devlet aleyhine Komisyon'a müracaatı söz konusu olamaz²⁵.

Sözleşme'nin 28. maddesi gereğince devletler ve bireyler gibi ancak, tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra ve kesin kararın alındığı tarihten başlayarak altı aylık bir süre içinde Komisyona müracaat imkanına sahiptirler²⁶.

AİHK'na taraf devletlerce yapılan başvurular çok azdır. Bu başvuruların az olmasının nedeni, bir devletin diğer bir devlet aleyhine başvurusunun aynı zamanda siyasal bir hareket olarak anlaşıldığı konusu akla gelmektedir²⁷.

Devletlerin başvurularından ilki, Yunanistan'ın İngiltere aleyhine; başvurunun yapıldığı tarihte, İngiltere idaresi altında bulunan Kıbrıs'ta, saldırı hareketlerine karşı alınan olağanüstü tedbirler nedeniyle yaptığı başvurudur (7 Mayıs 1956). İngiltere Hükümeti'nin aldığı olağanüstü önlemler, AİHS'nin 15. maddesine dayanıyordu. Yunan Hükümetinin İngiltere aleyhine yaptığı bu başvuru üzerine Komisyon, kabul kararı vermiştir. Aynı konuda Yunanistan'ın İngiltere aleyhine ikinci başvurusunda (17 Temmuz 1957), olağanüstü önlemlerin uygulanması sırasında eziyet ve işkence yapıldığı, bunun da, sözleşme'nin 15. maddesinde belirtilen dokunulmaz hakların ihlâli anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Komisyon işkence gördüğü ileri sürülen kişilerden bir kısmı için iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile reddetmiş, bir kısmını için ise esas incelemek üzere kabul kararı vermiştir. Ancak 1959 tarihinde Kıbrıs sorunu Zürih ve Londra antlaşmaları ile çözüme bağlandığından Yunan Hükümeti'nin

25 YOKUŞ, Sevtap, age. s.20.

26 BATUM, Süheyl, age. s.99.

27 ARIK, Fikret, age. s.144.

başvuruları Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nce başka bir işleme gerek olmadığı şeklinde neticelendirilmiştir²⁸.

2. Bireysel Başvuru Hakkı

AİHS'nin 25. Maddesi kişilere, birey gruplarına yada resmi olmayan örgütlere yargı yetkisi altında bulunduğu devlete karşı Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerinden birinin çiğnendiği gerekçesiyle şikâyette bulunma izni vermiştir. Ancak bireysel başvuru hakkının kullanılabilmesi, bu hakkı tanıyan özel hükmün ilgili devlet tarafından kabul edilmiş olmasına bağlıdır. Başka bir anlatımla bir devlete karşı bireylerin şikayette bulunabilmeleri, o devletin İnsan Hakları Komisyonu'nun böyle dilekçeler alma yetkisini tanıdığına ilişkin bir bildirimde bulunmasıyla olanaklıdır.

Türkiye taraf olduğu Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi'nin 25. Maddesi uyarınca Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkını, 22 Ocak 1987 tarih ve 87/11439 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca tanımış, Türk Hükümetinin bu karara dair beyanı Türk Dış İşleri Bakanlığı tarafından bir tebligat ile 28 Ocak 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterine tevdi edilmiştir.

Bireysel başvuru hakkının kullanılabilmesi için, herşeyden önce tüm iç yargı yollarının tüketilmiş olması ve kesin kararın alındığı tarihten başlayarak altı aylık bir sürenin geçmemiş olması gereklidir. Öte yandan, yine bir bireysel başvuru imzasızsa, özü bakımından daha önce incelenmiş bir konudaysa, Sözleşme hükümleriyle ilgili değilse, açıkça temelden yoksunsa ve dilekçe hakkının kullanılması niteliğindeyse komisyonca geri çevrilir.

Komisyon bir başvuru ile karşı karşıya kalınca ilk önce bu başvurunun kabul edilebilir olup olmadığını bir karara bağlar. Buna göre komisyon meseleyi çözmekle ya da cevaplamakla görevli olup olmadığını irdeledikten sonra başvuruyu inceleyip incelememe konusunu bir karara bağlar. Bu yönüyle komisyon eleştirilere maruz kalabilmektedir. Zira kuruluş yıllarında yapılan başvuruların sadece %2'sini "incelemeye değer" görerek kabul etmiştir. "Kabul edilebilirliği" konusunda şüphe duyulan başvurular hakkında başvuruyu yapan ülkenin hükümeti ile yapılan görüşmeler neticesinde bir karar verilir²⁹.

Komisyon bir başvuruyu kabul ettiğinde, durumu inceleyip gerektiğinde soruşturduktan sonra konunun taraflar arasında dostça bir çözüme bağlanmasına çalışır. Dostça bir çözüm bulmayı başardığında yayınladığı bir raporla konu kapanmış olur. Ancak dostça çözüme ulaşamazsa, konuya ilişkin görüşlerini, yine bir raporla ilgili devletlere ve Bakanlar Komitesi'ne bildirir.

28 Tahsi Bekir BALTA, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-1 Aralık 1968) Tebliğler Tartışmalar, Ankara 1970, s.272. Zikreden YOKUŞ, Sevtap, age. s.21.

29 ROBERTSON, A.H. - MERRILLS, J.G., age. s.264.

Konun komisyon tarafından dostça çözüme bağlanamadığı durumlarda, izlenebilecek iki yol vardır: Sorun İnsan Hakları Divanı'na sunulabileceği gibi, Bakanlar Komitesi'nin kararına da bırakılabilir.

IV - İŞKENCENİN ÖNLENMESİNE İLİŞKİN DÜZENLEMELER.

İşkence denilince geniş anlamda, eziyet yapma, ızdırap verme anlaşılmaktadır. İşkence, insan varlığına ve onuruna karşı girişilen bir saldırı sayılmaktadır³⁰. Halbuki Anayasamıza göre; "İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan muamele yasaktır" denilmektedir.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği, ikisi birlikte, insanın yasayla belirli ve sınırlı durumlar dışında hareket serbestliği ve özgürlüğünden yoksun bırakılmaması demektir. Bu yoksun bırakma işlemi; gözaltına alma ve tutuklamadır.

AİHS'nin 3. Maddesi, "Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı, ya da onur kırıcı ceza ve işlemlere tabi tutulamaz" hükmünü içermektedir. Bu madde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 5. maddesinin benzeridir. Ancak "zalimce" kelimesi çıkarılmıştır.

AİHS'nin işkence kavramı tanımlanmamıştır. Ancak işkence kavramı alt bazı belgelerde tanımlanmıştır. 1975 yılında bir bildiriye Birleşmiş Milletler Genel Konseyi, "İşkence, gaddar, zalim ve alçaltıcı davranışın ileri götürülmüş halidir" şeklinde tanımlama yaparken, Komisyon "işkence" kavramını zalim davranışı tasvir etmekte kullandığını söylemiştir³¹.

İşkencenin önlenmesi ve suçların etkili bir şekilde cezalandırılabilmesi konusundaki iki sözleşmeyi ülkemiz onaylamıştır. Bunlar: "İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi" ile "İşkencenin, Gayriinsani yada Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi"dir.

Yürürlüğe girmiş bulunan bu sözleşmeler Türk hukukunun bir parçası haline gelmişlerdir. Bunlar, "Kanun Hükmündedir", hatta Anayasaya aykırılıklarının ileri sürüleceği (AY m.90/son) hesaba katılırsa, yasalardan bile daha korunaklı ve üstün durumdadır.

Ülkemizde Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu'nda 1992 yılında 3842 sayılı yasayla değişiklikler yapılarak çok önemli yenilikler getirilmiştir. Herşeyden evvel tutuklama sebepleri daraltılmıştır. Bir kimse bir suç işlediği iddiası ile yakalandığında, polis yakalanan kişiye, önce neyle suçladığını açıklayacak, sonra avukat tayin hakkı olduğunu, parası yoksa ve isterse baro tarafından avukat tayin edileceğini, avukatın vekâletname aramaksızın ifade ve sorguda

30 TANÖR, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, 3. Baskı, 1994, 26.

31 ROBERTSON, A. HMERRILLS, - J.G., age. s.36.

hazır bulunabileceğini, isterse susma hakkını kullanabileceğini hatırlatacaktır. 18 yaşından küçükler, sağır ve dilsizlerle malüller için, karakolda savcılıkta ve mahkemede avukat bulundurma zorunluluğu uygulanacaktır. Avukat yakalanan kişinin yanında durmakla kalmayacak, hukuki yardımda bulunacaktır. Yani gerekiyorsa konuşacak, soru sorduracaktır. Avukat, poliste savcılıkta dosyayı inceleyebilecektir. Yine bu değişiklikle 254. maddeye şu fıkra eklenmiştir: "soruşturma ve kovuşturma organlarının hukuka aykırı şekilde elde ettikleri deliller hükme esas alınamaz". Bütün bu değişiklikler insan hak ve özgürlükleri açısından çok önemli gelişmelerdir³².

"İşkencenin, Gayriinsani yada Küçültücü Ceza ve Muamelenin önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi" çerçevesinde amaçlanan hususların denetiminin sağlanması amacıyla bir komite teşkil edilmiştir. Kısaca, Avrupa İşkenceyi önleme Komitesi olarak (AİÖK) bilinen bu komitenin kullanabileceği başlıca haklar şunlardır:

- Ülkeye Serbestçe giriş ve kısıtlama olmaksızın seyahat edebilme,
- Hürriyetinden yoksun bırakılan kişilerin bulunduğu her türlü yere, buralarda kısıtlama olmadan dolaşma hakkı dahil olmak üzere, sınırsız şekilde girebilme,
- Hürriyetinden yoksun bırakılan kişilerin bulunduğu yerler hakkındaki tüm bilgilerin sağlanmasını isteyebilme,
- İlgili tarafların elinde olup da komite'nin görevini yapması için gerekli olan diğer bilgilerin sağlanmasını isteyebilme,
- Hürriyetinden yoksun bırakılan kişilere özel olarak görüşebilme ve haberleşme haklarıdır.

V - İNSAN HAKLARI İHLALİ İDDİALARINA KARŞI ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER.

Kişinin, hak ve özgürlüklerinden yararlanabilmesi, fizik varlığını sürdürebilmesine bağlıdır. Bu güvenceyi sağlayan da kişinin "yaşama hakkı" diğer bir deyişle "öldürülmeme" hakkıdır³³. Bu itibarla "ölüm cezası" konusu önemli bir yer işgal etmektedir.

32 YURTCAN, Erdener, CMUK, Ceza Yargılaması Hukuku 1992 Değişiklikleri, İstanbul 1993.; DÜNDAR, A. Nihat, Polis Gözüyle CMUK Değişikliği, Türk İdari Dergisi, Yıl: 65, Mart 1993, Sayı: 398.; ERMAN, Sahir, "CMUK NE Getirecek ? Sabah Gazetesi, 16.12.1992.

33 SAVCI, Bahri, Yaşam Hakkı ve Boyutları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1980, s.14.; İnsan Hakları konusunda geniş bilgi için şu eserlere bakılmalıdır: M. KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.; G. DİNÇ, İnsan Haklarına Uzanmak, Say Yay. İstanbul 1986.; E. TUŞALP, İnsan Hakları Dosyası, Tekin Yay. İstanbul 1985.; H. HATEMİ, İnsan Hakları Öğretisi İşaret yay. İstanbul 1988.; A. ÇEÇEN, İnsan Hakları, Selvi Yay. Ankara 190.; A.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Altıncı Protokolü, Avrupa Konseyi çerçevesinde ölüm cezasının kaldırılmasını öngörmektedir. 28 Nisan 1983'te imzaya açılan Altıncı Protokol 5 üye devletin onaylamasıyla 1 Mart 1985'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Protokolü imzalayıp fakat onaylamayan 6 ülkeden biridir. Türkiye bu Protokolü onaylamadığı için idam kararı verilebilmektedir. Altıncı Protokolün 1. Maddesi şu şekildedir: "Ölüm Cezası Kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez." Birinci maddenin kesin ve yalın ifadesine 2. madde bir istisna getirmektedir: Bir devlet, yasalarında savaş veya yakın savaş tehlikesi zamanında işlenmiş olan fiiller için ölüm cezasını öngörebilir; bu ceza ancak yasanın belirlediği hallerde ve onun hükümlerine uygun biçimde uygulanabilir".

Cezanın amacı suçluyu ıslah edip topluma kazandırmakken, ölüm cezasında bu niteliğin olmadığı üstelik insan onuruna saldırı ve şiddet eylemi olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de idam cezasının kendisi değilse bile infazı, sivil parlamenter düzen çerçevesinde oldukça uzun zamandan beri fiilen ortadan kalkmıştır. 1984 yılından sonra idam cezası ülkemizde fiilen uygulanmamıştır.

1991'de B.M. İnsan Hakları Komisyonu'nda eleştiriler alan Türkiye "İnsan Hakları Raporu"nda 88 ülke arasında 40 puanla 66. sırada ve "enaz özgür ülkeler" arasında yer almaktaydı. Yabancı kaynaklı İnsan Hakları ihlal iddiaları arasında şu noktalar üzerinde durulmaktadır: İşkence iddiaları, işkence ve kötü muamele yapan görevlilerin Memurun Muhakematı Kanunu ile Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde korunmaları, CMUK değişikliklerinin olağanüstü hal bölgesinde uygulanmaması, düşünce ve basın özgürlüğüne yönelik kısıtlama ve saldırılar, şüpheli kaybolmalar, faili meçhul cinayetler, özellikle Güneydoğu Anadolu'dan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na yapılan kişisel başvurular³⁴.

1990 yılında İnsan Hakları alanında Siyasal denetim konusunda, TBMM bünyesinde İnsan Hakları İnceleme Komisyonu" kurulmuştur. Komisyona, İnsan Hakları konusundaki geliştirmeleri araştırmak, yasal düzenlemeler önermek, uygulamanın uluslararası antlaşmalara, Anayasa ve yasalara uygunluğunu incelemek ve bu konularda çözümler önermek, ihlallerle ilgili başvuruları incelemek ve ilgili mercilere iletmek, kamu ve özel kurumlardan bilgi istemek, ilgilileri çağırıp bilgi almak, başkent dışında da çalışabilmek, TBMM'ne raporlar sunmak, Başbakanlık ve bakanlıkları ilgilendiren hususlardaki raporlarının bu makamlara iletilmesini istemek, sorumlular hakkında kovuşturma ve işlem yapılabilmesi için TBMM başkanlığını harekete geçirebilmek gibi önemli

MUMCU, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Savaş Yay. Ankara 1994.; B. SAVCI, İnsan Hakları, Ankara 1953.; S. GEMALMAZ, Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı, Kavram Yay. İstanbul 1993.

34 TANOR, Bülent, age. s.159.

görev ve yetkiler verilmiştir³⁵. Ancak bu komisyon hükümetlerin sık sık değişmesi nedeniyle sıhhatli bir çalışma yapamamıştır.

İnsan Hakları ihlallerinin önlenmesinde gerek ferdi olarak ve gerekse de kuruluşlar olarak herkese sorumluluklar düştüğünü belirten ROBERTSON ve MERRILLS, bu konuda şu görüşlere yer vermektedirler: "... İnsan haklarıyla ilgilenen ve gelişmesi için çaba gösteren insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bugün Avrupa İnsan Hakları Komisyonu sayesinde birçok insan ve sivil toplum kurumları, uluslar arası kurum ve kuruluşlar, ulusal ve uluslararası parlamentolar ve sivil toplum kurumları insanlardan temel hak ve özgürlüklerle ilgilenmesini istemektedir. Kamuoyunun artan baskısı, insan haklarını zedeleyen kararlar alan hükümetleri caydırmak konusundaki etkisini sürdürecektir. Bu anlamda uluslararası organizasyonlar ve hukukçulara büyük bir rol ya da özel bir sorumluluk düşmektedir. Birleşmiş milletler, bütün organlarını eğitim ve öğretim yoluyla insan hak ve özgürlüklerine gereken saygıyı sağlama konusunda çaba göstermeye devam etmektedir"³⁶.

Ülkemizde insan hakları ihlâli iddialarına karşı şu tedbirleri almak gereklidir:

- İnsan hakları ihlali iddialarına karşı en önemli hukuksal vasıtalar, bu konularda vaktinde tutulmuş belge ve dökümanlardır. Bu belge ve dökümanların usulüne uygun tutulması ve muhafazası büyük önem arz etmektedir.
- Gözaltına alma ve sorgulama işlemlerinde tüm kayıtlar sıhhatli bir şekilde tutulmalıdır.
- Şahıslarla ilgili işkence iddialarını önlemek için, gözaltında tutulan şahıslarla ilgili olarak bu şahısların nezarete giriş ve çıkışlarında durumları doktor raporu ile belgelenmeli, ayrıca bu şahısların imkân varsa giriş ve çıkışta fotoğraf ve video filmleri çekilmelidir.
- İstenmeden de olsa şahıs mallarında meydana gelen zararlar, belgelenmeli ve yasal olarak tazmin edilmelidir.
- İhlal iddialarının 1-2 sene sonra gündeme getirileceği düşünülerek, belgelerin düzenli bir şekilde arşivlenmesi ve muhafazası sağlanmalıdır.
- Bir olay meydana geldiğinde mutlaka mahalli adli mercilere derhal haber verilmelidir.

35 İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, No: 3686, Kabul tarihi: 5.12. 1990 (R.G. 8.12.1990, 20719). Bu konuda bkz. M. KAZANCI, "THE Human Rights Commission of the Turkish Grand National Assembly and the Human Rights in Turkey", Turkish Yearbook of Human Rights, Vol.14, 1992, p.39-58.

36 ROBERTSON, A. H, - MERRILLS, J.G., Human Rights In The World, Third Edition, Manchester University Press, New York 1992, p. 304.

SONUÇ

Türkiye, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesini 1954 yılında onaylayarak iç hukukun bir parçası haline getirmiştir. Buna göre Türkiye, sözleşmeye taraf olan diğer ülkeler gibi, Anayasa ve yasalar dahil bütün mevzuatını, ayrıca yargısal ve idari uygulamalarını Sözleşmenin öngördüğü özgürlükler düzenine uyumlu hale getirmeyi yükümlenmiştir.

Sözleşme ile kurulan İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi verdikleri kararlarda, Sözleşmeyi etkili kılacak bir biçimde yorumlamışlardır. Sözleşme, kişi hak ve özgürlüklerinin Anayasası konumuna ulaşmıştır. Sözleşme organları verdikleri kararlarla, İnsan Hakları Avrupa Hukukunu oluşturmuşlardır.

Ulusal mevzuat ve uygulamalar sadece Sözleşme metnine değil, Sözleşmeyi yorumlayıp uygulayan Komisyon ve Mahkeme Kararlarına da uygun olmak zorundadır. Aksi halde, Sözleşme organları, mahkemeler dahil, kamu makamlarının yaptığı tasarrufların sözleşmeye aykırılığını tespit ederek, Devleti tazminat ödemeye mahkum edebilir. Çünkü Sözleşmedeki hakları ihlal eden tasarruflar hakkında son sözü Sözleşme organları söylemektedir.

KAYNAKÇA

- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, "Anayasa Mahkemesi'nin İnsan Hakları Konusundaki Genel Tavrı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Mayıs 1993, C. XVII, S.155.
- ARIK, Fikret, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XV, No:4, Ankara 1960,
- AZİZ, Aysel, "İnsan Hak ve Ana Özgürlüklerinin Avrupa Konseyi Çerçevesinde korunması" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXX, Mart 1971, Sayı:1.
- BALTA, Tahsin Bekir, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-1 Aralık 1968) Tebliğler Tartışmalar, Ankara 1970.
- BATUM, Süheyl Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993.
- BİLGE, Suat, "İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Hukukundaki Yeri", Ankara Barosu Dergisi, Sayı:1989/6, Yıl: 46.
- ÇELİK, Edip, Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap, İstanbul 1987.
- DELBEZ, L., "Les pouvoirs du Conseil Economique et Social", La Technique et les Principes du Droit Public-Etudes en l'Honneur de Georges Scelle, Paris 1950,
- GENÇ, Mehmet, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuatlar, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:16, Bursa 1997.
- GOODRICH VE HAMBRO, Birleşmiş Milletler Andlaşması: Şerh ve Vesikalar (Çev.İlhan LÜTEM), İstanbul 1954.
- GÖZÜBÖYÜK, Şeref, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı", İnsan Hakları Yıllığı, C.9, 1987.
- JACOBS, Francis G., The European Convention on Human Rights, Clarendon Press Oxford 1975.
- KABAOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yargısı Üzerine Bir Deneme, Afa Yay. İstanbul 1993.

- MERAY, Seha L., Devletler Hukukuna Giriş, 2. Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 175.
- ROBERTSON, A.H. - MERRILLS, J.G. Human Rights In Europe, A Study of The European Convention on Human Rights, Third Edition, Manchester University Press 1996.
- ROBERTSON, A.H. - MERRILLS, J.G., Human Rights In The World, Third Edition, Manchester University Press, New York 1992.
- SAVCI, Bahri, Yaşam Hakkı ve Boyutları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1980.
- SENCER, Muzaffer, Belgelerle İnsan Hakları, İstanbul 1988.
- TANÖR, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, 3. Baskı, 1994.
- ÖZMAN, A., "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekkülleri" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXI, 1964.
- YOKUŞ, Sevtap, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'de olağanüstü Hal Rejimine Etkisi, İstanbul 1996.
- YURTCAN, Erdener, CMUK, Ceza Yargılaması Hukuku 1992 Değişiklikleri, İstanbul 1993.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, "Avrupa İnsan Hakları Hukukunun Niteliği ve Türk Hukuk Düzenindeki Yeri Üzerine", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, C.II, S.1, Mayıs 1994.